

Príspevek k psychologii chemické války.

V úvahách o davových (masových) zjevech, jež byly v různých vojenských časopisech (pokud mi byly dostupny) po válce uveřejněny, jsem až dosud nenalezl podstatné zmínky o chemické válce s tohoto hlediska, ač právě plyn se uplatnil jako velmi nebezpečná zbraň a jeho význam přes různé mezinárodní úmluvy neklesá.

I když posuzujeme odzbrojovací a vůbec pacifikační snahy posledních let sebe optimističtěji, musíme s použitím plynu, kdyby došlo k válce, s určitostí počítati, a to v měřítku spíše větším, než ho bylo použito ve válce 1914—1918. Z toho vyplývá požadavek pečlivě pracovaného systému plynové ochrany, aby i při překvapujícím zasazení bojových plynů zůstala bojová zdatnost armády neporušena.

Davové zjevy jsou často zdánlivě nevypočitatelné. Všimneme-li si jich však blíže, seznáme, že každý takový zjev je následek jednoho nebo několika poměrně jednoduchých popudů (na př. probuzený pud sebezáchrany), provázených určitými okolnostmi. Okolnosti však tvoří celý komplex složek: inteligence vojína (jednotlivce i celku), povahové založení, fysická i duševní dispozice, terén, počasí, bojová situace, druh nepřítelem použitých bojových prostředků atd. Proto je studium davových zjevů dosti obtížné i ex post, a ještě nejněsnadnější jich předvídaní v daném případě za boje, kdy obyčejně není času na dlouhé úvahy a je třeba rychlého činu. Studujeme tedy řečené zjevy v míru, abychom vypátrali příčiny (popudy) a okolnosti konkrétních případů a mohli z nich dedukovati normy pro podobné případy v budoucnosti.

Jako plynový důstojník jsem měl za války i po ní příležitost učiniti některá pozorování, jež považuji za důležitá pro řešení problému ochrany proti bojovým plynům. Zejména významný je vliv chemické

války na duši vojáka; o rozbor tohoto vlivu se pokusím v následujících řádcích.

Chemická válka — tak jako každý jiný druh boje — probouzí ve vojáku pud sebe zachrany. To je klíč k řešení naší úlohy. Protože však chemická válka přece jen je jakési novum a je v svých projevech mnohotvárnější než ostatní způsoby boje, vezměme nejdříve za příklad boj, jak se prováděl před zavedením bojových plynů, kdy se používalo jen zbraní střelných, t. j. ručních, automatických, děl, minometů a p.

Voják v poli v sobě neovládne pud sebe zachrany, nýbrž přivyká nebezpečí postupně, krok za krokem, než mu dovede čeliti. Tento pochod lze rozdělit na tři údobí, která se od sebe liší i svými pohnutkami i vnějším projevem.

První údobí: vojín přichází po prvé do boje, nepoznal dosud vlastní zkušenosti jeho nebezpečí. Následek: opomíjení obvyklých bezpečnostních opatření a bezděčné hazardování životem. Rozumová činnost je bitevními dojmy ochromena, veškeré vojínovy činy jsou podvědomé a řídí se hlavně příkladem druhých, jmenovitě velitelů. Pud sebe zachrany se dosud úplně neprobudil.

Druhé údobí: vojín poznal již účinky různých zbraní, viděl raněné i mrtvé. Dostavuje se reakce v podobě strachu o život, který na čas vytlačí všechny ostatní dojmy. Pudově i vědomě se soustředí na hledání způsobů, jimiž by ochránil svůj život. Se stanoviska velitele je v tomto údobí voják těžce ovládatelný, prožívá duševní krizi, k jejímž překonání potřebuje stálé, ale obezřelé podpory svého velitele.

Třetí údobí: nebezpečí boje zevšeobecňuje. Voják vidí, že může svůj život různým způsobem chránit. Rozvaha nabývá zase půdy a s ní se vrací smysl pro povinnost; voják chrání sice svůj život, ale jen, pokud mu to jeho úloha v boji dovoluje. Krise je překonána.

U silnějších povah potlačí vědomí povinnosti pud sebe zachrany úplně a dostaví se vědomá chabrost, která je u vojína vlastností nejcecnnější. U povah slabých — a těch je, bohudík, jen nepatrný zloemek — se strach o život vystupňuje v nevyλεčitelnou zbabělost.

Naznačené rozdělení je ovšem ideální — jinak ani nemůže býti — a nevylučuje arci ani odlišný průběh; rozhoduje tu také individualita jednotlivce (i celku), ráz bojů a velmi mnoho jiných činitelů. Přihlížme-li však k celku, můžeme myslím toto schema prohlásiti za přibližně základnu pro další řešení. Opakuji, že platí toliko pro způsob boje bez zásahu bojových plynů.

Vidíme tedy, že se ve vojákově nitru odehrává působením vnějších vlivů složitý duševní proces, ať vědomý nebo podvědomý, jehož výsledky se projevují zase vnějšími úkazy, t. j. vojínovými činy. To platí v hrubých rysech o jednotlivci i o celku, neboli běží zde o zjev celkový. Tento proces je usnadňován tím, že se účinek uvedených prostředků (t. j. střelných zbraní) v své podstatě nemění, byť i jeho intenzita nebyla vždy stejná; jeho tvárnost je vždy táž, voják ji snadno pochopí, dovede se brániti a nabude dosti brzo duševní rovnováhy.

Všimněme si nyní, jak se voják zachovává k nebezpečí bojových plynů, a zda lze i tu použití měřítko, jež jsme si stanovili pro obyčejný boj. Základ, t. j. pud sebe zachrany, se nezměnil, průběh jeho potlačování a přivykání novému nebezpečí se však utváří jinak; bude složitější a potrvá déle, protože se dostaví četné okolnosti, jichž tu dosud nebylo. Jednotlivá údobí se neprojeví již tak výrazně, nýbrž budou se prolínati, takže dostaneme obraz na první pohled chaotický. Ale

i tento zdánlivý chaos je ovládán určitými zákony, které mu dávají ráz pravidelnosti. Zbývá tedy určití zákonitost pozorovaných jevů a zhodnotiti takto získané prvky pro účelnou a skutečně spolehlivou ochranu.

První údobí. Za nejjednodušší můžeme považovati případ, že hned v prvním boji zasáhne plyn. Především je třeba si uvědomiti, že zasažení plynu vypadá zpravidla mnohem nevinněji než na př. účinky normální dělové palby; zvláště neběží-li o opravdový plynový útok aneb aspoň dokud se neobjeví účinky působení plynu. Tato okolnost bývá pro nezkušeného vojína velmi závažná. Jeho rozumové činnosti se nedostává okamžitého a mohutného impulsu; novým zjevem je spíše jen podnícena jeho zvědavost k trpnému pozorování a očekávání, „jak to vlastně dopadne“. Vojín, neuvědomuje si okamžitě hrozícího nebezpečí, nejedná vůbec nebo ne dosti rychle. Jen dobře připravená jednotka odolá prvnímu plynovému útoku bez velkých ztrát.

Při použití jen střelných zbraní platívá značné procento zúčastněných svou první zkušenost jen strachem, ale křest plynem může při nedostatečné přípravě odpykatí mnoho nováčků otravou, byť i jen lehkou.

Vylíčený případ jest ještě poměrně příznivý. K útoku plynem nemusí totiž dojiti vždy v prvním boji. Některé jednotky, i jednotky velké, mohou bojovati po týdny, ba po měsíce v úsecích, kde se s plynem vůbec nesetkají. Příčiny bývají různé (terén, počasí, taktická situace a p.), nezáleží však na nich, nýbrž na faktu samém a jeho následcích. Taková jednotka po čase zapomíná na nebezpečí plynu a — podceňuje je. Dalo by se to vyjádřiti asi slovy: „Hle, stále nás tím plynem strašili — a ono nic!“ Ubývá ostražitosti, voják pohlíží na masku jako na zbytečnou přítěž, varovná slova velitelů přijímá s nedůvěrou; i sami velitelé propadnou někdy tomuto chorobnému narázení. Náhlý plynový útok překvapí pak jako úder a končívá i tragicky. Statistika světové války podává v té příčině velmi smutná čísla.

Drastickým příkladem a důkazem mého tvrzení jsou události, jichž jsem byl za války očitým svědkem u vlastního pluku.

Před samým zahájením Brusilovovy ofensivy, asi v červnu 1916, dostal pluk plynové masky. O chemické válce, účincích bojových plynů, o způsobu a důležitosti ochrany se nám tehdy dostalo poučení velmi stručného a pravděpodobně málo přesvědčivého. Pamatuji se, že i sami důstojníci zehrali na tuto novou a — jak se mělo obecně na to — zbytečnou vymoženost (podobně byly přijaty i ocelové přilby, věřice, že se zasažení plynu podle dosavadních zkušeností není obáti. Je v tom kus válečné lehkomyšlnosti a lhostejnosti.

Krátce poté nastala ofensiva. Pluk byl po třídenní nepřetržitě „bubnové“ palbě a několika ruských útocích zdecimován počtem i morálně, došlo k panice, kterou ukončil teprve nařízený ústup a připravené posice kdesi 30 km vzadu. Po ústupu bylo provedeno uspořádání svazů, prohlídka výzbroje atd. a zjistilo se mimo jiné, že masky má sotva ještě několik mužů pluku. Vojáci je za boje nebo při ústupu zaházeli. Prostě proto, že nevěřili v nebezpečí plynu a nebyli přesvědčení o nezbytnosti masky.

Lze si snadno představit následky, kdyby byl býval pluk v této situaci postížen plynovým útokem, což se na štěstí nestalo. Ale i tak vznikla materiální škoda, protože musily býti ztracené masky (padly vesměs do rukou postupující ruské armády) zase nahrazeny. Oběš se to, ku podivu, bez výtek; asi proto, že nebylo armádní velitelství

samo také zcela bez viny, vydavši masky bez řádné předběžné nebo aspoň dodatečné průpravy informativní a výcvikové.

Jak je viděti, může první údobí působení vlivů chemické války trvat dlouho na újmu bojové zdatnosti jednotek a je s to za nepříznivých okolností způsobiti armádě v poli těžké škody.

Druhé údobí. Označiti jeho začátek a konec je nesnadné a závislé na poměrech, na př. na počtu a způsobu plynových útoků, jejich intenzitě, druhu použitých bojových plynů a p. Jeden plynový útok odkryje vojínovi jen část nebezpečí chemické války. Jiný druh útoku nebo použití jiného plynu mu způsobí nové překvapení, novou nejistotu. Po celou tuto dobu musí velitel počítati s jakousi nervosou nebo i duševní skleslostí své jednotky.

Absolvovala-li nějaká jednotka několik plynových útoků bez značnější úhony, „ostříli se“ postupně, prvotní upřílišený strach a vědomí bezmocnosti pomíjí, voják nabývá důvěry k různým ochranným opatřením, hlavně k své masce. Naučil se vážiti si jí, protože poznal, že ho několikrát dobře ochránila; dává si teď na ni pozor, chrání ji před poškozením a nikdy se od ní neodloučí. Taková jednotka přijímá také s porozuměním a důvěrou další poučení a rozkazy svých velitelů a lze se na ni spolehnouti i v budoucnosti, kdykoli dojde k boji v prostoru zamořeném bojovými plyny (zde je vlastně ukončeno nejen druhé, ale i třetí údobí).

Naopak zase jednotka, kterou zastihl plynový útok nepřipravenou nebo u ní ochranná opatření selhala, bude boji plynem přivykati těžce a dlouho. Příčina tohoto zjevu tkví v povaze člověka vůbec a zvláště vojáka: vinu neúspěchu vidí především v svém veliteli a v své masce — v sobě nikdy nebo jen zřídka; tím si lze vysvětliti, že pak nedůvěruje opatřením, která byla nařízena pro jeho bezpečnost, poučení mu je prázdným slovem, maska přítěží.

Následky jednoho neúspěchu se dají rozumným a opětovným základem velitele povlovně paralyzovat, jsou-li okolnosti aspoň poněkud příznivé, zejména nedojde-li předčasně k novému plynovému útoku. Následují-li však krátce za sebou neúspěchy dva nebo více, vystupňuje se vojínova skleslost snadno v psychosu, jejíž léčení je velmi zdlouhavé.

Třetí údobí. Popisovaný vývoj se končí ve smyslu kladném podobně, jak jsem to uvedl u boje obyčejnými bojovými prostředky a vytyčil také v jednom případě druhého údobí. Jako tam, tak i tu se ovšem najdou jednotlivci, kteří chemické válce nezvyknou nikdy; nad tím by nebylo třeba se pozastavovati. Závažnější je však, že zmíněná již psychosa nezachvacuje jen jednotlivce, ale může postihnouti i celé jednotky (příčina: prostorové působení bojových plynů), jichž přísti upotřebitelnost závisí na druhu použitých bojových prostředků. To se týká zvláště mužstva nízké duševní úrovně, které nadto podléhá lehké panice.

Čím se projevuje panika nejzřetelněji? Útěkem před smrtí; jedině i celek se snaží uniknouti nebezpečí stůj co stůj a nejkratší cestou. Tento útěk není ovládán žádnou úvahou, nýbrž jediné pudem sebeochrany — proto je chaotický a zásah velitelů bývá v prvních okamžicích marný. Jednotku zachvácenou panikou nelze ovládati a její pozdější uspořádání vyžaduje od velitele dobré znalosti povah, dostatečné energie a ještě mnohých jiných předpokladů, hlavně času. Čím dříve se tato nesnadná práce podaří, tím lépe pro jednotku a pro její taktickou situaci.

Následky paniky vzniklé za útoku bojovými plyny bývají velmi

vážné. Rázem se zapomene na všechna ochranná opatření, upozornění atd. a vše se v prostředí naplněném bojovými plyny žene prostě zpět. Okamžitý účinek plynů paniku ještě zvýší, pozdější účinek ji dovrší. Při tom nelze pominouti mlčením, že tu má značný a někdy i rozhodující význam sugesce; viděl jsem dusící se vojíny na místech prostých plynů a dalo mi velikou práci, než jsem je přesvědčil, že jim nehrozí prážádné nebezpečí. V takovýchto situacích se najdou sice i mnozí jednotlivci, kteří použijí svých masek — ale jak! Většina z nich maska na obličej jen visí (pásky nejsou přitaženy), jiným se při útěku posunula atd., o správném nasazení masky nemůže být řeč. Všichni jsou pak — přežijí-li tuto nehodu — svorně pro budoucí časy přesvědčeni, že je maska před plynem neochrání, a sotva komu se podaří, vypudit jim tuto utkvělou představu z mysli.

Konečný výsledek: jednotka prožije paniku, jejíž příčinou byly dojmy obvyčejného boje, je sice demoralisována, početně oslabena, ale nikoli zničena; lze s ní počítati pro další boj (výjimek nevylučuji). Plynová panika však nejen že demoralisuje, nejen že vyřaduje z boje, nýbrž i ničí jednotku, připravuje jí zpravidla tak těžké ztráty na životech a raněných (otrávených), že její počet klesne pod možné minimum.

Pokusil jsem se upozorniti na některé zjevy, jež je nutno předvídati za chemické války, chceme-li předejiti nemilá překvapení a škody. Podkladem mé úvahy bylo vlastní pozorování, k některým poznatkům jsem dospěl úvahou. Pro každé tvrzení jsem se snažil uvést důvod, abych dokázal oprávněnost svých dedukcí, z nichž jistě leckterá připouští možnost diskuse. K možné výtce, že jsem místy nanesl tendenčně příliš mnoho černých barev, podotýkám, že jsem považoval za svou povinnost zmíniti se i o eventualitách nejnepríznivějších, protože jsou možné a je s nimi třeba počítati.

Rozsah časopiseckého článku nedovoluje vyčerpati téma tak, jak by zasluhovalo. Nemohl jsem se zmíniti o vlivech terénu (na př. hornatý terén, který se u nás hojně vyskytuje), nemohl jsem se dotknouti četných jiných okolností, které mají na průběh chemické války značný vliv. Má úvaha se také týkala veskrze chemické války obranné; domnívám se však (budeme-li jednou napadeni plynem), že nepřestane neme jen na pozitivní obraně, nýbrž že budeme donuceni i k chemické válce útočné, jejíž předpoklady se budou v mnohém lišiti od předpokladů války obranné, a to je látka dostačující pro samostatnou úvahu. Nerozřešený je dosud také problém ochrany civilního obyvatelstva, politických, průmyslových středisek atd.

Než i tak doufám, že se mi podařilo upozorniti opět na zálučné nebezpečí chemické války. Naše vojenská literatura není v tomto oboru právě příliš bohatá; myslím proto, že dosud není o tuto disciplínu dostatek zájmu. A to je — buď mi prominuto — zjev nezdravý a v svých následcích nebezpečný pro budoucnost. Společné práci se naskytá široké pole — chemickou válku lze studovati po stránce odborně chemické, taktické, psychologické, praktické (výcvikové) atd. Každý z uvedených druhů studia ponese ovoce.

Ale práce sama nestačí, je nutno s jejími výsledky obeznamovati (pokud nejsou tajného rázu) širokou vojenskou veřejnost a v některých případech i vrstvy občanské, aby získaly informaci, byly pobídkou a vzpruhou. Studium chemické války je třeba propagovati a popularisovati, potom skutečně pronikne a zdomácní ve všech složkách armády. Bezpečnost nám zaručí jen soustavná a dobře rozdělená práce celku.